

ФАКУЛТЕТ БЕЗБЕДНОСТИ
УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

Утицај друштвених мрежа на конфликтни потенцијал
– ДИПЛОМСКИ РАД –

Ментор:
проф. др Ненад Путник

Кандидат:
Нина Јовановић

Београд, 2021. године

Садржај:

<u>УВОД.....</u>	<u>1</u>
<u>1. ТЕОРИЈСКИ ОКВИР ДРУШТВЕНИХ СУКОБА.....</u>	<u>3</u>
1.1. ПОСТМОДЕРНИ ДРУШТВЕНИ СУКОБИ.....	6
1.2. КОНФЛИКТНИ ПОТЕНЦИЈАЛ.....	9
<u>2. ПОЈМОВНО ОДРЕЂЕЊЕ САЈБЕР ПРОСТОРА.....</u>	<u>13</u>
2.1. ДРУШТВЕНЕ МРЕЖЕ.....	15
<u>3. ДРУШТВЕНЕ МРЕЖЕ КАО КАТАЛИЗАТОР ЈАВНЕ РЕАКЦИЈЕ.....</u>	<u>19</u>
3.1. КОНВЕНЦИОНАЛНЕ ДРУШТВЕНЕ МРЕЖЕ.....	22
3.2. <i>4CHAN</i>	24
3.3. <i>GOREFORUM</i>	27
<u>4. СИМБИОТИЧКИ ОДНОС ДРУШТВЕНИХ МРЕЖА И КОНФЛИКТНОГ ПОТЕНЦИЈАЛА.....</u>	<u>30</u>
<u>ЗАКЉУЧАК.....</u>	<u>35</u>
<u>ЛИТЕРАТУРА.....</u>	<u>38</u>
<u>ПРИЛОЗИ.....</u>	<u>44</u>

Увод

Историја човечанства проткана је најимпресивнијим изумима који су омогућили процват и развој цивилизације каква је данас позната. Међутим, веома често ти изуми коришћени су у сврху убијања и вођења ратова. Један релативно нов концепт – сајбер простор, као и интернет у склопу тог простора, допринео је томе да опус могућности човечанства експоненцијално порасте у последњих неколико деценија. Међутим, као и са свим претходним изумима, тако је и овај первертиран и неретко се користи као простор за вођење сукоба или као катализатор за стварање различитих сукоба. Пласирање дезинформација, теорија завера, екстремистичких ставова, увредљивих садржаја и других врста девијантности, постало је лакше него икад. Уколико се погледа двадесети век, различити актери, када би хтели да пласирају овакве садржаје, могли би у најбољем случају да допру до неколико хиљада људи, те да се надају да ће се то даље ширити. Данас, поготово са растом популарности друштвених мрежа, уз неколико кликова, свакоме је омогућено да широком аудиторијуму пласира било какав садржај, без претераних рестрикција. Ова орвелијанска слобода врло лако може створити конфликтни потенцијал који неретко може да доведе до стварног конфликта са мањим или већим бројем жртава.

Управо указивање на тај конфликтни потенцијал који у себи носе друштвене мреже је циљ овог рада. Како би се тај циљ адекватно испунио, те читаоцу пружио увид у конфликтну моћ друштвених мрежа, рад је подељен у четири целине. Те целине треба посматрати, не као одвојене, већ као један велики контекст којим се има за циљ дати широка слика одређеног феномена.

Прва целина настоји да пружи увид у то како су се сукоби дефинисали и перципирани од стране појединих великих умова који су допринели бољем разумевању узрочно–последичног односа који се ствара као резултат сукоба. Затим, ствара увертуру у погледу промене парадигме друштвених сукоба, настојећи да кроз упечатљиве примере укаже на конкретне догађаје који су довели до тих промена. Напослетку, завршава се дефинисањем централног дела теме рада, конфликтног потенцијала.

Друга целина односи се на феномен сајбер простора. Почевши са појмовним одређењем сајбер простора и његовом еволуцијом кроз кратку, али динамичну историју, биће представљена генеза интернета, као кључног аспекта сајбер простора и споне између

сајбер простора и друштвених мрежа. У оквиру потпоглавља о друштвеним мрежама, биће изложено теоријско одређење појма, као и историјски развој и њихова примена и улога данас.

Трећа целина ће се бавити утицајем друштвених мрежа као средства за испољавање јавне реакције. Такође, дефинише конвенционалне друштвене мреже и њихов утицај на формирање јавног мњења, а са друге стране прави осврт на две неконвенционалне, али врло релевантне друштвене мреже, које доприносе разумевању теме рада.

Последња, али не и најмање битна целина, односи се на улогу друштвених мрежа у формирању конфликтног потенцијала. Она је заправо симбиоза претходних целина у којој ће се кроз излагање примера из праксе указати на обим конфликтног потенцијала који са собом носе друштвене мреже.

1. Теоријски оквир друштвених сукоба

Друштво је један специфичан облик организације људи који је оличен комплексним и конфузним односима. Конфузија се огледа у томе што је друштво уједно и систем и агрегат, његови елементи су толико повезани да се они могу називати системом, али су опет толико незаисни да се могу сматрати и агрегатом. Имајући у виду ту комплексност, логично би било изнети закључак да су и конфликти, као крајњи феномен деформисаних односа у друштву, веома сложени и често имају мноштво елемената који нису на први поглед уочљиви.

Најрепрезентативнији примери античких мисли представљени су у делима Хераклита, Платона и Аристотела. Они су настојали да кроз призму постојећих друштвених уређења, норми и односа, објасне узроке друштвених неслагања. Тако је за Хераклита свет вечна борба супротности коју изазивају несклад, сукоб и рат, у оквиру чега он види основе свих друштвених процеса и моменат успостављања разлика међу људима. Са друге стране, Платон настоји да кроз анализу политичких уређења, укаже на изворе конфликта, те у сваком види друштвени раздор као крајњи исход. Централна мисао његовог вођења овом тематиком гласи да је „свака промена зла, осим промене зле ствари“. Напоследку, Аристотел комплетира антички период констатацијом да су социјални конфликти условљени етничком хетерогеношћу заједнице, што поткрепљује ставом да је неопходно да се људи различитих народности стопе, да би се могло говорити о одсуству побуна (Милашиновић и сар., 2012: 22–23).

Са преласком у средњи век, на сцену ступа уплитање религије и божанског детерминизма, који усложњавају генезу друштвених сукоба и гледиште на њих. Почев од хришћанства, као једне од три монотеистичке религије, полазило се од мишљења да су конфликти као и њихов исход производ воље божје, чиме су исти и правдани. Са друге стране, конфликти су такође тумачени и као јерес у појединим круговима. Управо први наведени разлог који *de facto* оправдава ратове верника против неверника, огледа се кроз Крсташке ратове вођене скоро двеста година (1095–1270. године). Сличан образац се уочава у Исламу, где Куран излаже оправданост вођења ратова у три случаја: приликом одбране вере и муслиманске заједнице; ради кажњавања оних који су неправедно поступали према

муслиманској зајединици и, напоследку, ратови против идолопоклоника и немуслиманских нараштаја (Милашиновић и сар., 2012: 27–32).

Неопходно је разумети и Хобсов концепт друштвених сукоба, који гради своју теорију на постулату да је „човек човеку вук,“ из којег исходи да је човек инхерентно егоистично биће, чији нагон за самоодржањем условљава у њему тежњу за стицањем моћи и добара на рачун других. Комбинацијом Хобсових учења и биолошке теорије о природној селекцији, постављене од стране Чарлса Дарвина, ствара се специфичан поглед на друштво, тзв. социјалдарвинизам који настаје крајем 19. века. Гледано из тог угла, ове две концепције нуде један потпуно нов оквир за сагледавање друштвених сукоба. Поставка о опстанку најјачег (дарвинизам) и поставка о људском егоизму и тежњи ка моћи, заједно представљају врло моћан генератор сукоба протканог задовољењем нагона и делањем у складу са инстинктима (Милашиновић и сар., 2012: 35).

Карл Маркс, један од очева социологије, говори о класној потчињености нижих друштвених слојева од стране виших, као фундаменталном узроку свих неједнакости и сукоба у друштву. Тако је, према њему, фундаментални узрок сукоба – класна неједнакост. У том смислу, потчињеност нижих друштвених слојева (радника – пролетера), доводи до незадовољства које кроз сукоб резултује у елиминацији виших друштвених слојева (капиталиста који држе власт над производним процесом) и води ка егалитарном друштву (Милашиновић и сар., 2012:, 67).

Готово је немогуће говорити о друштвеним сукобима без спомињања једног од највећих теоретичара двадесетог века, Семјуела Хантингтона (*Samuel P. Huntington*), који је у свом делу „*Сукоб цивилизација и промена светског поретка*“, говорио да ће примарни сукоби након завршетка Хладног рата, свој потенцијал црпети из културолошки условљених разлика, које ће представљати семе раздора међу људима. Наиме, Хантингтон је пре свега говорио о сукобу између осам различитих цивилизација¹, где овакав вид сукоба представља последњу фазу у еволуцији сукоба у савременом свету (Милашиновић и сар., 2012).

Свакако да је свака од изложених теорија појединачно допринела дефинисању конфликта и бољем разумевању корена супротстављених интереса међу људима.

---

¹ Према Хантингтону, постојеће цивилизације су: Западна, Конфучијанска, Јапанска, Хиндуистичка, Словенско-православна, Латиноамеричка, Афричка и Исламска.

Међутим, један релативно нов концепт који се веома добро уклапа у контекст анализе тих сукоба јесте теорија игара. Ова теорија, спомињана је још од прве половине XIX века, али своју праву ренесансу доживљава у периоду након Другог светског рата. Теорија примарно исходи из математике, а њено основно полазиште је да одреди понашање супротстављених страна (учесника²) од којих се претпоставља да су рационални³ у доношењу одлука у конфликтним ситуацијама. Један од релевантнијих аспеката теорије се односи на три доминантне варијације у којима се јавља, у зависности од броја учесника: игра два учесника чији збир износи нула, игра два учесника чији збир није нула и игра више учесника чији збир јесте или није нула (Милашиновић и сар., 2012.: 88-90).

---

² Концепт је дефинисан тако да се може посматрати кроз призму друштвених игара и правила која их одликују. Учесници су играчи, којима постављена правила омогућавају прецизно „повлачење“ потеза, ради решавања конфликтне ситуације, на најповољнији начин, у своју корист.

³ Теорија игара познаје два приступа: рационалистички, где се полази од играча који располаже свим неопходним информацијама и тежи да оствари најповољнији исход за себе и други, еволуционистички, где је расолагање информацијама од стране играча ограничено, те учесници игру понављају велики број пута, што оставља простор за даље учење.

1.1. Постмодерни друштвени сукоби

До сада се говорило о развоју идеја о друштвеним сукобима од антике до модерног доба. Међутим, у добу постмодернизма, ствари су врло замућене у погледу свих елемената сукоба. Тако се данас, друштвени сукоби огледају у кулминацији незадовољства изазваног противречним интересима, који резултују губитком једне од конфликтном захваћених страна.

Од Александра Великог и Џингис кана, преко Крсташких ратова и експанзије Османског царства, свака држава која је постојала кроз историју је утицала на све аспекте живота какав је данас познат. Последице Француске револуције, које су конституисале демократију, Индустриска револуција, технолошки напредак, класна подељност, последице светских ратова, након чега је наступио Хладни рат два супротстављена блока, угравирали су свој отисак на страницама историје и учествовали у затварању поглавља конвенционалног ратовања. Добро је познато да завршетак једне ере или периода живота, неретко не преставља само крај неке епохе, већ један нов почетак.

Крај модерног и почетак постмодерног доба је и даље тема расправе. Ипак, када се говори о почетку постмодерног доба најчешће се мисли на дизање гвоздене завесе овековечено падом берлинског зида, последицима уједињењем Немачке и на крају распадом комунистичког блока. Како сваки крај представља увертиру у неки нов почетак, тако је и тензија која се осећала диљем света, коначно после скоро пола века попустила. Наиме, распадом Варшавског уговора, Северноатлантски пакт (НАТО) је наизглед изгубио своју противтежу и самим тим, своју сврху. Није имао конкретног противника, те је дошло време да се редефинишу и реартикулишу циљеви, задаци и сама сврха организације. То иде у прилог чињеници да је са брисањем напетости која се осећала деценијама, обрисано и константно присуство потенцијалног ризика од ескалације конвенционалних облика сукоба, јер је преоријентацијом НАТО-а и призме гледања на свет, дошло до фокусирања земаља на друге изазове, ризике и претње по безбедност сваке државе појединачно.

Оваква перцепција се може схватити условно, али свакако да је једним својим делом подстакла, не само развој, него примарно фокус на друге претње које су имале и имају тенденцију да разоре државе и становништво, како споља, тако и изнутра. У том духу, Мери Калдор (*Mary Kaldor*) уводи нову парадигму сукоба. Развија хипотезу о новим ратовима,

који је конституисан из мешавине рата, криминала и кршења људских права. Ратови су најчешће директна последица неефикасног функционисања и распада економског система државе, што последично доводи до буктања организованог криминала, формирања паравојних формација и брисања политичког легитимитета. Период деведесетих година двадесетог века, није био очаравајућ за већи део тадашњег света. Распадом Совјетског савеза, све државе бившег комунистичког блока суочавале су се са потпуном променом дотадашњег система, преласком са планске на тржишно засновану привреду, уплив у нове политичке идеологије и режиме, али и са великим изазовима, као што је цветање организованог криминала. Неизоставно је говорити о ситуацији у тадашњој СФР Југославији, која се од 1990. године суочавала са потпуним распадом система изнутра. Уследили су ратови, који су раздирали трбух федерације, до кулминације која је уследила 1999. године бомбардовањем Србије и мањим делом, Црне Горе од стране НАТО-а. Највећа проблематика и спорење у вези са овим чином је што, поред непостојања одобрења од стране Савета безбедности УН за овакав вид операције, јесте и постојање цивилних жртава⁴. Релевантан фактор који такође треба узети у обзир, приликом анализе ове ситуације, је да је, поред асиметрије сукоба, бомбардовање СР Југославије, како наводи Мајкл Игњатијеф (*Michael Ignatieff*), за грађане НАТО земаља представљало спорт, а медији су били „главна позорница војних операција“ (Роквић, 2017: 45, 52).

Едвард Њуман (*Edward Newman*) уводи релевантан осврт на нове сукобе, који се огледају у етничкој и религијској обојености, пре него политичкој индоктринацији. Долази до слома државног ауторитета и стварања јаза између грађана, као директних актера у сукобу. Даље, додаје се карактер личног, чиме су последице сукоба далеко бруталније. Немили догађаји, који иду томе у прилог су геноциди у Руанди и на тлу бивше СФРЈ. ДР Конго, Етиопија, Сомалија, Руанда, Централноафричка Република, само су неке од земаља, које су резултовале једним од најкрвавијих сукоба међу етничким групама, а које су за жртве имале цивиле. Ових неколико примера су имали за циљ да укажу на чињеницу да су савремени сукоби одликовани великим бројем цивилних жртава, где су они *de facto* мете (Роквић, 2017: 47).

---

⁴ Које иако трагичне, према тренутним подацима износе нешто више од 500, али је захваљујући тадашњој пропаганди створен утисак о намерном и таргетираном убијању цивила што не може бити даље од истине.

У сржи постмодерних сукоба су тзв. ратови треће врсте, који су одликовани одсуством конвенционалних војних фронта, утврђених стратегија и кампања, великим бројем цивилних жртава и брисањем разлика између цивила и оружаних снага. Почетак XXI века употпуњује ову тврдњу чињеницом да је 11. септембар 2001. године, дан који је завио Сједињене Америчке Државе (САД) у црно. Последице терористичког напада од стране припадника терористичке организације Ал Каида, резултирале су одношењем скоро 3000 живота недужних цивила, што је указивало на двојаку симболику.⁵ У питању је догађај који је био тешко предвидив и на који је било готово немогуће утицати због последица које је изазвао (Кешетовић, 2008). У годинама након окончања Хладног рата, САД су представљале земљу победницу и главног и најмоћнијег актера (хегемона) на међународној сцени. Могло се поставити питање размера последица, уколико би жртве биле друге, мање моћне државе на политичкој сцени, ако најмоћнија од свих, није могла да превенира последице и спречи катастрофу неизрецивих размера. Одговор на то питање наступио је у надолазећим годинама, или боље речено деценијама рата и нестабилности који опстају на просторима Блиског истока.

Савремени сукоби, уводе и нову категорију ратовања, употребом дронова у борбене сврхе. Први пут употребљени у рату у Авганистану, 2001. године, расте њихова производња и употреба, првенствено од стране САД, потом и других, развијенијих светских сила (Роквић, 2017: 53). Ово је веома битно јер се стекла могућност обимнијег, деструктивнијег и ефикаснијег напада, без губитка људства кроз управљање контролном палицом и притисак на дугме.

До сада, свет је имао прилике да се упозна са ратовањем у четири различите сфере – копнена, вазушна, поморска и космичка. Централни аспект рада ближе описује суочавање са петом борбеном сфером, која уводи потпуно нов начин гледања на друштвене сукобе,

---

⁵ Превасходно, 11. септембар није био насумично изабран. Овај датум носи драгичну судбину за исламско ширење у Европу. Наиме, Османско царство је доживело три пораза приликом продора и освајања Европе. Први је био 11. септембра 1565. године, када се османска војска повукла са Малте; други 11. септембра 1683. године, када је покушана опсада Беча, те је војска била приморана да се повуче, под притиском коалиције снага Свете лиге (коалиција хришћанских држава, које су биле уједињене против Османлија); трећи 11. септембра 1697. године код Сенте, у данашњој Војводини, када су поново били поражени. Други пораз, сматра се једним од највећих пораза Османског царства, јер је представљао „последњи ексер у сандуку“, односно последњи покушај исламске експанзије у Европи. Други аспект симболике се више односи на чињеницу да је САД изабрана као мета напада, јер је најрепрезентативнија и највећа хришћанска држава и колевка демократије, која је својим вредностима дијаметрално супротстављена Исламу.

њихов конфликтни потенцијал, решавање и суочавање са њима, а то је сфера сајбер простора.

1.2. Конфликтни потенцијал

Да би се сагледао конфликтни потенцијал неопходно је осврнути се на једну специфичну математичку теорију – теорију вероватноће. У питању је веома честа појава у природним наукама. Међутим, заступљеност ове математичке гране се може приметити и у случају друштвених наука. С једне стране, веома је занимљиво посматрати поједине друштвене појаве кроз призму вероватноће, а уједно може бити и веома корисно.

Модерна наука упознаје друштво с концептом неодређености, релативности и вероватноће, који су опозит терминима којима је оперисала класична наука – одређеност, извесност и сигурност. (Шушњић, 1973) Самим тим, може се између модерних природних и друштвених наука повући извесна паралела, која указује на неке шаблоне који се могу уочити приликом посматрања и изучавања одређених појава, а то је да је све могуће и да ништа не мора да буде.

Вероватноћа да ће исход неког конфликта, утицати на конфликтни потенцијал, односно испољавање конфликтног понашања, кроз извесни временски период, варира од идеолошке, политичке, националистичке, религијске и друге индоктринираности. Тако, појам вероватноће мора да се доведе у корелацију с појмом могућности. Логички гледано, све је могуће, али није једнако вероватно, ерго, свака могућност нема исту вероватноћу. У сваком случају, степен субјективне сигурности да ће нека појава да се деси је уско повезана са квантитетом и квалитетом информација које се поседују о појави. (Шушњић, 1973)

Претходно описан примеру вези са терористичким нападима 11. септембра, може се посматрати као узрочно-последична веза између неуспелих покушаја исламске експанзије ка западу и катастрофе мегаломанских размера која и данас важи за највећу трагедију која је погодила САД. Степен вероватноће да ће се овај догађај десити треба да се посматра двојачко – вероватноћа да се деси терористички напад у „табору“ западних земаља у конфигурацији у којој се десио, била је мала, међутим, вероватноћа да се исламски свет

освети за губитке које је претпео за време трајања Османског царства од стране тадашњег западног света, била је висока⁶.

Пример у коме се може уочити генеза конфликтног потенцијала, огледа и се кроз Версајски мировни споразум, којим је окончан Велики рат. Немачка је одредбама мира, између осталог, изгубила Судетску област, источну Прусију, Алзас и Лорену,⁷ наређено је било да плати изизетно висок ратни дуг, лимитиран је број војника на 100 хиљада, забрањена је изградња војне флоте. Овим је Немачка била изузетно понижена и економски обогалена. Та обогаленост досезала је толике размере, да је народ у надолазећим годинама живео у неизрецивој беди, те се у једном тренутку нашао у ситуацији да тадашња немачка марка буде толико безвредна да уместо као новчаница – служи као тапета. Захваљујући једном човеку који је, користећи се популизмом и демагогијом, придобио подршку народа, а након тога манипулишући инструментима демократије, успео да се устолочи на власт, Немачка је уз кршење Версајског споразума кроз неколико година поново постала највећа сила на европском континенту. У том смислу, подршка Хитлеру, па и он сам (као бивши војник из Великог рата) су најбољи примери како понижење једног народа ствара погодне услове за нови, разорнији сукоб.

Још један пример који се десио 2020. године указује на чињеницу како се конфликт лако шири, ако постоји гориво које ће да га распламса. Крајем маја 2020. године, у америчкој савезној држави Минеаполис, десио се случај убиства црног мушкарца од стране припадника полиције, приликом привођења. Наиме, жртва у питању је Џорџ Флојд (*George Floyd*), који је тог дана покушао у радњи да плати рачун фалсификованом новчаницом, због чега је пријављен полицији. По доласку полиције и након неколико минута преговарања са полицијом, Флојду су стављене лисице и одведен је до полицијских кола где је замолио полицијске службенике, укључујући и Дерека Шовина (*Derek Chauvin*), да легне на земљу под изговором да се не осећа добро. Након тога, догађаји који су довели до снимка на коме Шовин клечи на Флојдовом врату⁸, остали су неразјашњени. Међутим, након неколико минута Шовиновог клечања, Флојд је тешког даха изговарао да не може да дише, на шта се

---

⁶ У првом случају, низак степен вероватноће се огледа у чињеници да је САД по окончању Хладног рата, постао светски хегемон у сваком погледу, те се сматрало да је готово немогуће да се највећој светској сили деси догађај оваквих размера.

⁷ Ове области су, поред Рајнске области, представљале главне индустријске области Немачке.

⁸ За право су ка сними снимци који су коришћени од стране одбране на суду показали како му Шовин није клечао на врату, већ на рамену (McEvoy, 2021)

Шовин, ни други полицијски службеници нису обазирали. Тек када је престао да даје знаке живота, позвана је хитна помоћ која је могла само да констатује смрт. Иако су корисници друштвених мрежа, одмах скочили за тастатуре са хештегом „#icantbreathe“ (не могу да дишем), ствари нису тако једноставне. Агресивна медијска кампања, про левичарских медијских агенција, довела је до тога да се случај Џорџ Флојд прогласи убиством, мотивисаним расистичким ставовима.⁹ Међутим, званична обдукција указује на то да је у питању била интоскикација опојним дрогама, која би у нормалним околностима била проглашена предозирањем. Ово је потврдио и независни судски вештак кога је унајмила породица преминулог Флојда. Захваљујући таквој медијској слици и комплетном изостанку медијског преношења резултата обдукције, покренути су масовни протести диљем САД које су у највећој мери предводиле две екстремистичке организације „Црни животи су битни“ (*Black Lives Matter*) и АНТИФА (*ANTIFA*). У питању су протести који нису нимало мирни, иако про левичарски медији сугеришу супротно, већ се сведе на нарушавање јавног реда и мира, вандализам, крађу, разбојништво и разбојничке крађе, као и убиства и тешка убиства од стране припадника тих групација. Оно што је кључно нагласити, јесте прави мотив који лежи иза протеста и кривичних дела која су учињена. Управо је то битно из разлога што, када се из једне рационалне перспективе сагледа ситуација, апсолутно се не може оправдати понашање полицајца који је довео до Флојдове смрти, али то није оправдање да се угрожава недужно становништво САД, од стране група, које заиста испољавају карактеристике терориста, поготово зато што су њихове жртве цивили, који су им сународници и нису ништа лоше или погрешно учинили. Исто тако, већина припадника тих група су црнци, који инсистирају да се према њима поспува човечно, да се укине, већ непостојећи, институционални расизам и да се прекине тзв. полицијска бруталност, док они својим поступцима, на врло бруталан начин угрожавају комплетно становништво. У току је суђење за убиство бившем полицајцу, Дереку Шовину, који је у априлу осуђен за све три тачке оптужнице. Међутим, судиће му се само за основни облик убиства, те ће пресуда бити изречена у другој половини јуна¹⁰ (*The Associated Press, 2021*). Током суђења, за сведока је

---

⁹ Тако је Њујорк Тајмс (*The New York Times*) објавио чланак како је Флојд убијен у притвору (Hill, E. et al; 2020); Си-Ен-Ен (*CNN*) чланак како припадници полиције говоре о томе како је у питању било убиство мотивисано расном мржњом (Parks, B. 2020).

¹⁰ Шовин је осуђен за све три тачке у оптужници – неумишљајно убиство (*second-degree unintentional murder*); нехатно убиство (*third-degree murder*) и за умишљајно убиство (*second-degree manslaughter*) због клечања на врату Флојду. За последње ће бити и осуђен у јуну.

позван стручњак за примену силе, Бери Брод (*Barry Brodd*), који је требало да процени да ли је сила коју је Шовин применио била прекомерена. Брод је изјавио да је примена силе била сразмерна околностима и у складу са стандардима полиције. Упитан да ли је примена силе од стране Шовина била смртоносна, Брод је рекао да није била, те да је полицајац урадио оно што је у том тренутку сматрао да је оправдано да би савладао Флојда (Shapiro, 2021). Као што је споменуто, независни судски вештак је изјавио да би Флојд умро од интоксикације без обзира на околности. Треба такође имати у виду да је Флојд годинама уназад имао сусрете са полицијом, због вршења широког дијапазона кривичних дела (Lee, 2021). Међутим, ове информације не доспевају у јавност тако лако, јер се увиђа пристрасност медија и принцип по ком тренутно функционише демократија у САД, о чему ће касније бити више речи.

Сваки описан пример може да се посматра кроз призму теорије вероватноће, где је степен извесности да се неки друштвени догађај деси мање или више вероватан, али ретко кад потпуно извештан (Шушњић, 1973). Тако је потенцијал да се друштвени сукоб испољи увек мање или више вероватан, али никад потпуно сигуран, што је генерално главна разлика између природних и друштвених појава. Овакви друштвени односи који се не могу са сигурношћу предвидети, додатно усложњавају аспект друштвених наука.

2. Појмовно одређење сајбер простора

Релативно нова и непревазиђена кованица, која савршено погодује широј примени је сајбер простор. Наиме, синтагма, која разлагањем даје две једноставне речи – сајбер и простор, готово звучи парадоксално, ако би се рекло да представља једну од најкомплекснијих кованица у XXI веку.

Термин је први употребљен од стране Норберта Винера (*Norbert Wiener*), творца кибернетског¹¹ приступа организацији, који је четрдесетих година двадесетог века, спроводио истраживања с циљем управљања организацијом, ради одржавања њене стабилности, у условима константних промена, спречавања дезорганизације и постизања организационог циља (Путник, 2009: 18).

Наиме, најједноставнија дефиниција сајбер простора га одређује као замишљено окружење у коме се комуникација спроводи путем рачунарских мрежа (Lexico, 2015). Међутим, овај концепт је неопходно проширити. Често се дешава да се у свакодневном говору сајбер простор поистовећује са Интернетом, што је само делимично тачно, и треба увек узети са извесном дозом резерве, јер се овде говори о ширем концепту који није ограничен само на овај аспект.

Релативно нов концепт и призму гледања на свет даје француски филозоф, Мишел Фуко (*Michel Foucault*), када говори о хетеротопији. Фуко хетеротопију дефинише као неку врсту интуитивних, културалних и институционалних простора, које се могу описати као портал у другу димензију. Тиме Фуко покушава да говори о постојању више светова у оквиру једног постојећег, који сваки на свој начин одражавају спољашност. Уједно, то су поједини аспекти реалности, који су садржани у једном специфичном оквиру који изазива различите осећаје, па врло често и узнемиреност. Наводи примере попут: бродова, гробља, јавних кућа, барова, затвора, вртова итд. Управо на тај начин покушава да опише просторе који имају дубље значење на, такорећи, други поглед. На неки начин, Фукоова дефиниција о хетеротопији, стара скоро шездесет година, успела је да послужи као идеална увертира за дефинисање сајбер простора из једног потпуно оригиналног угла посматрања (Foucault,

---

¹¹ Кибернетика је наука која се бави проучавањем опшгих законитости управљања и управљањем у различитим системима. Подразумева процес који се састоји из добијања почетних информација о систему којима се управља и организационом окружењу, као и доношења одлука и постављања задатака систему којима се управља (Драгишић, 2014: 42).

1971). Нека се узме за претпоставку да је сајбер простор уједно опипљива и неопипљива димензија; нешто што се у исто време може додирнути, а са друге стране, само замислити.

Сајбер простор је глобално подручје у информационом окружењу, које се састоји од међусобно зависне мреже инфраструктура¹² информационе технологије, укључујући Интернет, телекомуникационе мреже, рачунарске системе, уграђене процесоре и управљаче. Може да се посматра као да се састоји из три слоја (физички, логички и друштвени), а који се састоје из пет компоненти (географска, физичка, логичка мрежа, сајбер индивидуа и индивидуа у физичком простору) (AcqNotes, 2014).

При томе, говори се о својеврсном менталном универзуму, где се унутар људског ума ствара нова парадигма реалности, у којој човек свесно бира да ли ће и у којој мери бити део ње. Овај се алтернативни космос, мења из тренутка у тренутак, пробијајући постављене баријере и ствара засебан свет, који може бити немерљив у величини, зато што се концепт времена и простора унутар сајбер димензије релативизује и добија ново значење. Сваки појединац који изабере да постане део сајбер простора (иако у околностима данашњице и нема превелик избор), доприноси изградњи безбедносне архитектуре новог света. Са уласком у трећу деценију XXI века, готово је апсурдно говорити о свакодневном функционисању, без константне интеракције људских бића преко сајбер простора. Овим се сада директно инсинуира на примену једног од аспеката сајбер простора, који је допринео његовој широкој распрострањености и примени – Интернету.

Настанак интернета везан је за Хладни рат, када је у другој половини XX века, амерички Конгрес, на иницијативу председника Двајта Ајзенхауера, одобрио стварање Агенције за напредне истраживачке пројекте (*Defense Advanced Research Projects Agency*). Најистакнутије личности за генезу интернета су Џек Рујна (*Jack Ruina*), Ј.Ц.Р. Ликлајдер (*J. C. R. Licklider*), Пол Бејрен (*Paul Baran*), Доналд Дејвис (*Donald Davis*) и други. Сваки од њих је допринео његовом развоју – од војне (1969–1980), академске (1980–1991), до комерцијалне/јавне употребе (1991-). Не постоји стандардизована дефиниција интернета, али је довољно да постоји дефиниција која формално конзумира све релевантне ставке. Дакле, може се рећи да је то „глобални комуникациони систем међусобно повезаних рачунарских мрежа, намењен размени података различитих типова“ (Цигурски, 2002: 117). Приступ интернету је данас веома лак, мада првобитно је неопходно инсталирати један од

---

¹² Мисли се и на физичку и на виртуелну инфраструктуру.

система за комуникацију, којим се обезбеђује приступ, и то путем: аналогне телефонске линије, ИСДН (*ISDN*), АДСЛ (*ADSL*), кабловског, бежичног и сателитског канала. Централни термин приликом говора о интернету је комуникација, што најчешће подразумева неки облик конверзације са особом која се налази са друге стране мреже. С обзиром да је ова одредница преширока, а да је фокус код комуникације у овом раду уско везан за концепт друштвених мрежа, за потребе рада, говориће се о успостављању комуникације путем друштвених мрежа, посредством интернета, као главног канала комуникације (Путник, 2009: 23).

Суштинска спона између сајбер простора и друштвених мрежа је интернет, јер је он база на основу које се успоставља комуникација између људи на друштвеним мрежама. Уједно, интернет и друштвене мреже су саставни део сајбер простора и не могу да функционишу ван граница виртуелног. Укратко речено, сајбер простор може и постојао је без интернета, али интернет без сајбер простора не може. Развој интернета и друштвених мрежа не јењава ни у једном тренутку, већ је у континуираном расту, што доводи до стварања неограниченог броја могућности за генерисање, истраживање и примену садржаја на различитим платформама.

2.1. Друштвене мреже

„Створи нешто, подели са другима и обрадуј се када неко реагује на то“ (Sebastian, 2018), основни је постулат друштвених мрежа. Овај концепт су поједини предузетници видели као шансу да уновче, посредством интернета.

Општа дефиниција друштвених мрежа је да су у питању компјутерски посредоване апликације, које олакшавају генерисање и размену информација, идеја, интересовања, кроз виртуелну заједницу на интернету. Уопштено говорећи, друштвене мреже су платформе, чија је употреба могућа захваљујући концепту Веб 2.0 (*Web 2.0*).¹³ Срж овог концепта, подразумева да се каналишу садржаји (дељење слика, музике, видео клипова, коментара, линкова до различитих сајтова, итд) које корисници генеришу (Kaplan & Haenlein, 2010).

---

¹³ Веб 2.0 је коришћење интернета ради употребе различитих платформи, кроз које се генеришу мрежни ефекти (Reisdorf, B. & Blank, G. 2012). То су заправо веб локације у оквиру којих се генерише садржај корисника и учествује у различитим онлајн активностима. Главна предност оваквог концепта је интероперабилност (компатибилност са другим системима, уређајима и производима).

Напоследку, суштина је да се да путем тих профила које ће креирати, корисници повежу са другим профилима, који имају заједничке карактеристике, чиме ће се створити својеврсан вид виртуелне комуне (Ellison, 2007).

Далеко пре генерисања првих садржаја путем конвенционалних друштвених мрежа, људи су посредством интернета комуницирали путем јавних форума, „соба за ћаскање“ (*chatrooms*), трипода¹⁴ итд. Током 1997. године, први сајт који је конзумирао све елементе савремених друштвених мрежа је био Сикс дигриз (*SixDegrees*). Садржао је функције које доста подсећају на данашњи Фејсбук (*Facebook*), по постојању листе људи с којима је корисник пријатељ, размени порука и медијских садржаја, итд. Међутим, недостатак људи којима је генерално био доступан интернет, довео је до гашења овог сајта 2001. године.¹⁵ Потенцијал се увидео и у сајту који се створио наредне године, а који је по својим општим карактеристикама и опцијама доста подсећао на сајтове за упознавање. У питању је Френдстер (*Friendster*), који је кроз неколико година окупио чак три милиона корисника, али га је у периоду који је уследио, готово потпуно засенила нова друштвена мрежа. У питању је Мај Спејс (*MySpace*), коју је генерисала компанија еУниверзум (*eUniverse*), чији су креатори већ били власници појединих сајтова за играње игрица и упознавање, те су врло лако проширили вест о коришћењу нове друштвене мреже, што им је обезбедило огромну предност. Паралелно са тим, 2004. године, развија се и Фејсбук, захваљујући амбициозном студенту са Харварда, Марку Цукербергу (*Mark Zuckerberg*), који је имао иницијалну идеју да повеже људе у оквиру студентског кампуса. До јесени 2005. године, већина америчких универзитета је имала приступ овој друштвеној мрежи, где је за исти битно само постојање валидне мејл адресе корисника. С обзиром на чињеницу да је Фејсбук оријентисан према садржају који генерише корисник (*user generated content*) и да је садржај мреже чистији, убрзо је засенио Мај Спејс, који је већ био доста успоренији, назаднији и подложен спамовима (*spam*), малверима (*malware*) и бројним непожељним рекламама. Иновативан начин размишљања, 2006. године, рађа једноставну, а пак софистицирану друштвену мрежу Твитер (*Twitter*), који скреће пажњу са визуелног, кроз тзв. микроблогинг (*microblogging*), где се кориснику даје могућност да у 140 карактера, напише нешто кратко, а опет

---

¹⁴ Трипод је био сајт примарно намењен младим особама да се повежу на основу заједничких интересовања током 90-их година XX века.

¹⁵ Данас постоји, али мали број корисника обитава на њему.

инспиративно и информативно. Годину дана након стварања Твитера, јавља се тзв. хештег (*hashtag*)¹⁶, који 2009. године добија могућност хиперлинка (*hyperlink*)¹⁷ на тему која је тренутно актуелна. С обзиром да се иста могућност јавља и на Фејсбуку, ове две друштвене мреже од 2010. године, омогућавају корисницима да се брзо информишу о вестима на глобалном нивоу (Sebastian, 2018).

Развој друштвених мрежа олакшава приступ истим, кроз једноставно преузимање жељене апликације, након чега будући корисник отвара налог на жељеној друштвеној мрежи, кроз уношење личних података (најчешће је неопходна мејл адреса, и основни идентификациони подаци). За саму инсталацију апликације, потребно је да корисник поседује неки од компјутерских уређаја, као што су лаптопови, персонални рачунари, мобилни телефони (паметни уређаји).

Кориснике друштвених мрежа највише привлачи чињеница да је њихово коришћење пре свега бесплатно. Конзумеризам, као једна од последица глобализма, доводи до широке распрострањености паметних уређаја, па је тако данас тешко наићи на индивидуу без поседовања барем неког уређаја тог типа. Оно што често иде уз уређај, јесте барем један налог на некој од конвенционалних друштвених мрежа. Подаци из истраживања спроведеног у периоду од 2017. закључно са јулом 2020. године, указују на то да број корисника друштвених мрежа на глобалном нивоу износи 3,6 милијарди, односно 49% светске популације, а процењује се да ће број у наредних пет година да порасте на невероватних 4,41 милијарде корисника (Clement, 2020).

Незаобилазан концепт, који се може применити и на анализу друштвених мрежа је Паретов принцип (Паретово правило или Правило 80/20). Наиме, ради се о обрасцу који је уочио италијански економиста и социолог, с краја XIX века, Вилфредо Парето (*Vilfredo Pareto*) (Sanders, 1987). Он је констатовао да је отприлике 80% богатства ситуирано код 20% популације, што је представљало базу за данашње теоријске поставке у различитим (друштвеним) наукама. Уколико би се овај принцип применио приликом анализе садржаја на друштвеним мрежама, извукао би се закључак да 20% корисника генерише 80%

---

¹⁶ Хаштаг или хештег (*hashtag*) је вид ознаке метаподатка, кроз коришћење тарабе (#) путем тастатуре, ради наглашавања одређене теме или догађаја, и омогућава корисницима лакше проналажење порука са жељеним садржајем.

¹⁷ Притиском на било који хаштаг на објави, Твитер аутоматски пребацује корисника на све објаве и теме у оквиру којих се спомињереч испред које је стављена тараба. Важи и за било коју другу мрежу.

садржаја. Јер ако у економији 20% становништва генерише 80% богатства, онда је иста равна овде – „20% корисника генерише 80% садржаја“. Осталих 80% становника генерише преосталих 20% богатства, па тако по аналогiji осталих 80% корисника генерише преосталих 20% садржаја. Веома слично правило, које је такође нашло своје место у оквирима друштвених наука је правило 1%, чешће виђено кроз варијације – правило 90–9–1 и однос 89:10:1 (Arthur, 2006). Оно је можда чак и доста применљивије у домену интернет културе и друштвених мрежа, због прецизније дистрибуције улога.

Адекватан пример у коме се огледа примена ова два правила је Јутјуб (*YouTube*). Наиме, Јутјуб је неконвенционална друштвена мрежа, која представља платформу путем које се објављује и прегледа медијски садржај. Корисници не морају да буду регистровани на платформи да би конзумирали садржај. Под конзумирањем се мисли на прегледање садржаја, док је за остваривање било ког другог вида интеракције неопходно отварање налога на мрежи¹⁸. С обзиром на велики број нерегистрованих корисника, који свакодневно конзумирају садржај на овој мрежи, немогуће је одредити прецизно укупан број корисника, зато што Јутјуб нема развијен алгоритам који је у стању то да испрати¹⁹. Сада, када би се Паретов принцип применио на Јутјуб, уочиће се да је мањина регистрованих корисника, произвела највећи део садржаја, односно, пропорционално гледано, 20% корисника је произвело 80% садржаја, које конзумирају сви остали регистровани и нерегистровани корисници на платформи. Још прецизније, 1% корисника генерише садржај на мрежи, 9% поред прегледања, реагује на тај садржај, а 90% га само конзумира без мерљиве реакције. Статистички гледано, од 90% људи који само конзумирају садржај, вероватноћа да се барем једна особа радикализује је готово 100%. У пракси се показао као репрезентативан пример терористички напад у Крајстчерчу на Новом Зеланду, у марту 2019. године, о чему ће касније бити више речи.

---

¹⁸Регистровањем се кориснику омогућава отпремање видео снимака, слање захтева за пријатељство, претплаћивање на жељени Јутјуб канал, означавање да се кориснику свиђа/не свиђа садржај, остављање коментара и одговарање на исте, пријављивање непожељног садржаја, итд. (Foster)

¹⁹ Број регистрованих корисника је у октобру 2020. године, износио две милијарде. То је само број људи који приступају Јутјубу, а који имају отворен Гугл налог (*Google Account*) (Statista, 2020).

3. Друштвене мреже као катализатор јавне реакције

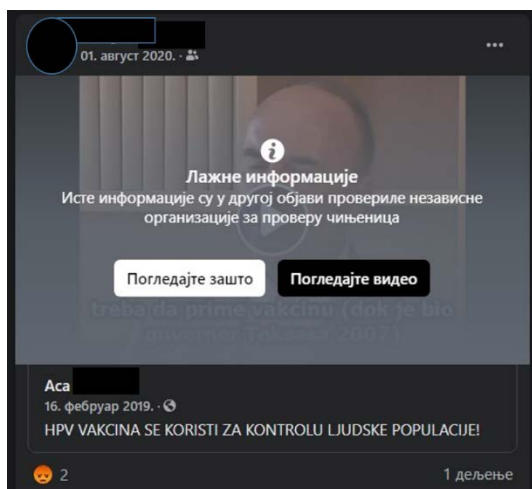
Може се извући поражавајућ закључак да је претходна година на глобалном нивоу свакоме представљала својеврсни изазов. У 2020. годину се ушло са аустралијским пожарима, пандемијом корона вирусне болести, наставило се падом берзе у САД и протестима подстакнутим смрћу Афроамериканца, за кога се тврди да је страдао у расно мотивисаном нападу, експлозијама у Бејруту, и негде се завршила доласком вакцине против корона вирусне болести. Претходна година је однела много живота, а чини се још више мозгова, зато што је била не само извор физичке заразе, коју је са собом носио вирус, већ и оне менталне, као нуспојаве дезинформација. Ова паралелна ментална зараза може се окарактерисати као инфодемија која је, као сенка, пратила и прати пандемију.

У вези са тим, постоји мала бесконачност теорија завере о корона вирусној болести које се крећу од врло безазлених – Симпсонови су предвидели корону, преко отворено непромишљених – светски моћници су нам се смејали у лице на отварању Олимпијских игара у Лондону током церемоније отварања и рекли нам шта ће се десити осам година касније, па све до врло малициозних и потенцијално веома опасних – корона вирус не постоји, а маскама нас контролишу. Ипак, неопходно је споменути неке (не)славне примере људске глупости и лаковерности: корона вирус је настао у лабораторији; 5Г мрежа изазива КОВИД–19; Бил Гејтс (*Bill Gates*) хоће преко вакцине против короне да смањи светску популацију на „златну милијарду“; у маскама се налази отров којим нас трују; чиповаће нас путем вакцине и многи други еклатантни примери упадљивог недостатка, у најмању руку, чисте свести и здраве памети.

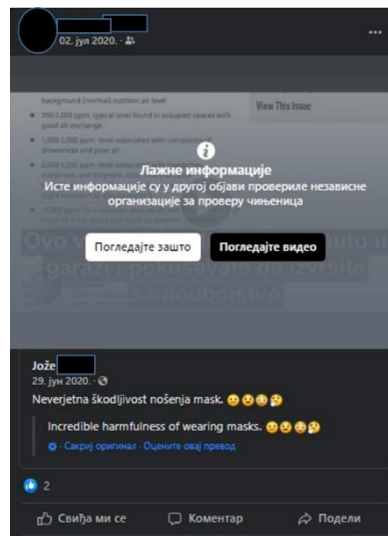
Истрживања спроведена у периоду од јануара до марта 2020. године, анализирали су корпус од 2871 новинског чланка, те констатовали 225 информација које су биле лажног карактера у вези са корона вирусном болести. Скоро 10% од укупног броја анализираних вести. Такође, аутори су указали на чињеницу да групе на друштвеним мрежама не подлежу проверама, из простог разлога што су најчешће затворене за чланове Фејсбук заједнице који нису у групи. То може бити врло алармантно, с обзиром на брзину циркулисања обмалујућих информација (Brennen et al., 2020).

На платформама, попут Фејсбука (Слика 1. и Слика 2.) Јутјуба и Твитера, постоји тим лица који раскривају лажне информације, након чега остави упозорење испод

подељене објаве, упућујући на чињеницу да је садржај обманујућ или лажан, међутим врло често га не обрише са платформе.

Слика 1. – Пример ширења дезинформација о ХПВ вакцини (преузето са https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=3522041957805991&id=100000006651920)

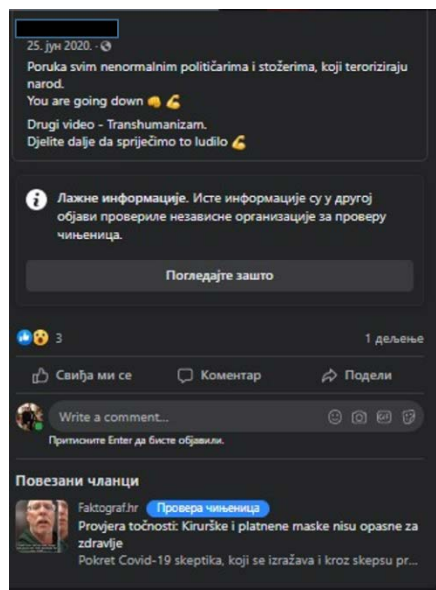

Слика 2. – Пример ширења дезинформација о ношењу маски (преузето са https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=3432403350103186&id=100000006651920)

Још једна вест која је постала вирална, након што је осванула на друштвеним мрежама је у непосредној вези са тестирањем на КОВИД-19. Наиме, садржина новинског чланка говори о томе како је један аустријски посланик на седници парламента спровео ПЦР (*PCR – polymerase chain reaction*) тест²⁰, тако што је ставио кап кока коле (*Coca-Cola*) на исти, да би се испоставило да је тест био позитиван (Здравковић, 2020). Наравно, вест је убрзо раскринкана, те истина обелодањена, јер сам посланик првобитно није ни користио ПЦР тест, већ антигенски тест, који није поуздан показатељ генерално ни за једну болест, те ни за корона вирус (Танчић, 2020).

Још један апсурдан пример који потврђује лаковерност људи на друштвеним мрежама је ширење вести у вези са штетношћу ношења хируршких маски и позивање на „заустављање лудила“, кроз ширење видео снимка путем Фејсбук платформе (Слика 3.). Наравно, вест је оповргнута убрзо након објављивања (Беначић, 2020).

²⁰ Најпоузданији тест који се спроводи да би се утврдило присуство корона вирусне болести у организму.

Слика 3. – Пример ширења лажне вести о штетности ношења хируршких маски (преузето са https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=2664079183871745&id=100008090673)

Поред Фејсбука, на Јутјубу, као још једној од платформи, осванули су снимци, који оспоравају природу порекла коронавирусне болести и даље се надовезују примерима о штетности 5Г мреже на живи свет. Један од најрепрезентативнијих примера у Републици Србији, представља изјава др Наде Костић, самосталне народне посланице, која у крајње озбиљном тону, износи обмањујуће информације у јавност. Поражавајућа чињеница је да она носи титулу доктора медицинских наука, чиме се у широј јавности ствара слика о њеном кредибилитету да говори о свим темама из медицинских наука²¹. Докторкине изјаве попут оне да је коронавирус створен у лабораторијама у Вухану, чије су истраживање финансирали Џорџ Сорос (*George Soros*) и Бил Гејтс, док „дубока држава“ која поставља председнике на позиције има јако много продужених руку, кулминира мишљењем да 5Г мрежа својим електромагнетним таласима одузима кисеоник и обара птице, а када се са више места мрежа усмери на једну страну, убија људе. Даље своју теорију подупире неутемељеним тврдњама да се у вакцини против коронавируса налази чип, којима ће се људи контролисати, а да 5Г антене за које тврди да су постављене на Београдском сајму, с

²¹ Том приликом чини се логичка грешка *аргумент од ауторитета*, која претпоставља да због формалног звања или неке друге формалне декларативне позиције, особа има право и компетентна је да прича о свим темама из те области (Стојадиновић, 2014: 36–37).

разлогом стоје тамо²² (Златановић, 2020). Да би се илустровало колико је опасно оно што докторка и њој слични наводе, неопходно је осврнути се на раније споменути варијацију правила 1%. Дакле, забележено је око 336 хиљада људи који су овај садржај само конзумирали (преко 90%), преко 5 хиљада људи који су реаговали (мање од 9%) и на крају, тог једног који је објавио на каналу тај клип.

Заиста велики број примера може да се нађе у пракси у вези са спомињаном тематиком и то без пуно уложеног труда. Садржај обмањујућих и лажних вести постоји на сваком кораку, доступан широким народним масама путем једног клика. Нажалост, то је управо онај мач са две оштрице када је доступност и распрострањеност друштвених мрежа у питању. Свакако да је лакше и занимљивије добити одговоре сада и одмах, кроз читање непроверених објава на друштвеним мрежама, него кроз анализу томова научних радова, те се лако ствара подлога за упијање различитих теорија завере и ширење панике. Имајући у виду штетност коју са собом носе теорије завере, некада би било пожељније водити се принципом Окамове оштрице, него стварати комплетне паралелне универзуме који исходе управо из теорија завере, а који паралелно исте потхрањују.

3.1. Конвенционалне друштвене мреже

Када се спомене конвенционалност, најчешће се алудира на нешто уобичајено, обично, нешто на шта је већина навикла и са чим се свакодневно сусреће. До сада није спроведено ниједно научно истраживање које се бави пуким сврставањем друштвених мрежа у категорије обичних и необичних, устаљених и иновативних, јер би и то само по себи била субјективна и арбитрарна подела. Међутим, постоје специфичне карактеристике које поседује свака платформа на интернету, стога је пожељно изложити неку поделу у складу са тим.

Из аспекта конвенционалности, прву асоцијацију на друштвене мреже представљају Фејсбук, Твитер, Инстаграм (*Instagram*), Тик Ток (*TikTok*), Снепчет (*Snapchat*) итд. Ово је случај из разлога што су пре свега најраспрострањеније, најпопуларније и најлакше за

---

²² Пре свега, ниједна антена 5Г мреже не постоји у моменту израде овог рада у Србији, а најближа је стационарана у близини Темишвара. Такође, докторка Костић у контексту Сајма алудира на чињеницу да је у моменту њеног излагања, на Сајму била стационарана привремена КОВИД болница, те да је сврха 5Г антена била да утиче на погоршање здравља пацијената смештених тамо.

коришћење. Омогућавају дељење садржаја, међусобну комуникацију без обзира на међусобну удаљеност, коментарисање, промовисање, рекламирање производа, реаговање на објаве, и томе слично. То како је баш овим друштвеним мрежама додељена титула конвенционалних и зашто су оне најпопуларније, није подложно дубиозним и комплексним дебатама. Објашњење је сасвим логично. Платформе, попут горе наведених, су брзе и лаке за коришћење, приступа им се једноставно и оно што је најинтригантније је да већина подстиче нарцисоидност и егоцентричност. Свако има могућност јавно да исказује мишљење, показује како изгледа, где се налази, с ким се налази, куда иде, шта једе и сл. Све што се приказује на друштвеним мрежама је најбоља пројекција себе и онога што особа сматра да је најпожељније, почев од фитнес инструктора, преко мотивационих говорника и експерата за исхрану, фото модела и љубитеља моде, скоро свако је себи најпааметнији и најбољи. Без дубље анализе садржаја налога на друштвеним мрежама, свакако се ствара први утисак да је жеља да други виде оно што ми радимо у свом животу и како добро то радимо. Ове констатације су свакако подложне дискусији, јер не треба правити генерализацију, све и да је ово применљиво на већину корисника. Све ово потенцијално може да доведе до стварања јаза између људи и доведе до дубоког психолошког незадовољства, уместо до зближавања, што је примарна сврха друштвених мрежа.

С обзиром на постојање филтера и алгоритама, корисници означавају садржаје које желе да прате. Тиме добијају искључиво информације на које су се „претплатили“, што последично доводи до ускогрудости у погледу начина размишљања, идеја и вредности. Тако се ствара мехур (*bubble*) у оквиру кога се налазе корисници који размишљају на сличан начин и подстичу сличан наратив, а то може довести до екстремизације појединих ставова и формирања поларности на друштвеним мрежама (Nikolov et al., 2015). Томе су најсклонији Фејсбук и Твитер.

Поред конвенционалних друштвених мрежа, треба напоменути и неконвенционалне. Овде се мисли на форуме, странице и сајтове, који имају све карактеристике као и досад наведене платформе. Међутим, главна разлика која их дели од конвенционалних мрежа јесте перцепција (људи их не перципирају као друштвене мреже *per se*), број корисника, начин коришћења (многи не захтевају регистровани налог), стопа анонимности и сл.

3.2.4chan

У питању је анонимна интернет страница/форум, која по својим карактеристикама не одудара превише од конвенционалних друштвених мрежа. Форум је створен да би посетиоци могли да дискутују о разноврсним темама, без потребе за регистрацијом. Поред анонимности, сајт је конципиран тако да нови тредови (*threads*)²³ потискују старе, резултујући њиховом брисању (на дневној бази)²⁴. Форум је заиста специфичан по својој форми, динамичности и анонимности, због потпуне слободе говора, без цензуре и ограничења, што га чини подложним евентуалној злоупотреби.

Стога је битно осврнути се на поједине примере у којима се може уочити конфликтни потенцијал. Као што је већ споменуто, статистика показује да од 90% људи који само конзумирају садржај, вероватноћа да се барем једна особа радикализује је готово стопроцентна. О томе сведочи терористички напад који се десио у Крајстчерчу на Новом Зеланду, 15. марта 2019. године, када је Брентон Тарант (*Brenton Tarrant*) усмртио 51 особу и ранио још 40, користећи различите комаде аутоматског и полуаутоматског оружја. У питању је био идеолошки и верски обојен злочин, с обзиром да се напад десио у џамији, а да су таргетиране жртве биле искључиво муслимани. Мотивисаност злочина исходи из година радикализације, кроз испољавање деструктивних ставова путем друштвене мреже *4chan*, који је Тарант користио још од четрнаесте године. Он је инспекторима након напада потврдио да је често присуствовао екстремно десничарским дискусијама на *4chan*-у, али да су и видео снимци на Јутјубу на њега оставили веома значајан утисак (Perry, 2020). Његовој радикализацији су такође допринела путовања по свету и Балкану, где је путем друштвених мрежа изјавио да би САД требало да буду ослабљене, да би се убудуће спречили сценарији слични НАТО агресији на СР Југославију 1999. године. Ту је отворено исказао да је био против интервенције, зато што је српској војсци требало да се пружи подршка да би се „исламски окупатори уклонили из Европе“ (Coalson, 2019). Тарант је напад испланирао две године унапред, а тврди да је аутор „Велике замене“ (*The Great Replacement*), манифеста

---

²³ Тред је реч која оначава неку тему или област, у оквиру које се води дискусија на друштвеним мрежама/форумима. Реч се одомаћила и у српском језику, те још увек не постоји адекватан израз који погодује духу српског језика.

²⁴ До милион објава се генерише дневно на *4chan*-у, а број месечних посетилаца превазилази бројку од 20 милиона (*4chan*, 2021).

(Gilsinan, 2019), који је непосредно пре напада поделио на друштвеним мрежама, укључујући и мејл који је послао премијерки Новог Зеланда (ABC/Reuters, 2019).

Још један пример који показује размере первертираности људског ума, у вези је са убиством француског средњошколског професора Самјуела Патија (*Samuel Paty*), од стране исламског екстремисте, Абдулаха Анзорова (*Abdullakh Anzorov*), у октобру 2020. године. Напад је од стране француских званичника окарактерисан као „типичан исламистички терористички напад“ (Willsher, 2020a), док је уједно наишао на свесрдно одобравање и даље подстрекавање диљем исламског света. Професор Пати је, у недељама које су претходиле нападу, држао час у вези са слободом изражавања. Настојао је да успостави интерактиван однос са ученицима, где би на сликовит начин, покушао да објасни бесмисао било које врсте радикализма, са којима се данашњи нараштаји сусрећу свакодневно. Управо је почеком октобра одлучио да својим ученицима прикаже депикцију пророка Мухамеда, оснивача Ислама, што се у исламском свету сматра најоштријим видом бласфемije²⁵. За веома сликовите карикатуре, не само пророка Мухамеда, већ и бројних других екстремистичких струја, првенствено у домену политике, религије, културе и радикалне деснице, која цвета широм Француске, заслужан је часопис Шарли ебдо (*Charlie Hebdo*), одакле је Пати црпео своје примере. Пре него што је показао карикатуре исламског пророка, професор је обавестио све ученике у учионици да зажмуре, уколико се нису осећали пријатно да гледају исте (Willsher, 2021). Укратко, један део ученика је оптужио професора да им је показивао карикатуре наог Мухамеда, уз претњу да ће позвати полицију и објавити његову кућну адресу на друштвене мреже, што се напослетку и десило. У надолазећим данима, вест се проширила до Анзорова. У питању је био осамнаестогодишњи емигрант из Русије чеченског порекла, који је живео са својом породицом дуги низ година, прилично удаљен од места где се сусрео са Патијем. Једно поподне, појавио се испред школске капије, тражећи од појединих ученика да му покажу професора, те је, након што је идентификовао Патија, почео да га прати на путу до куће (Williamson, 2020). Користећи нож, дужине 30 центиметара, заскочио је Патија и нанео му тешке телесне повреде, којима је подлегао, да би му напослетку одрубисао главу, као последњи чин одмазде (Willsher, 2020b). У даљем

---

²⁵Иако се Кураном не забрањује иконопис децидно, оно што се забрањује јесте идолопоклонство (Кур'ан 5:87–92, 21:51–52). Каснијим тумачењима Курана, као и Хадиса, дошло је до стварања јаке струје која се противи иконопису. Међу њима, најистакнутије групације јесу Селафије и Вехабије (две радикалне секте Ислама којима највећи проценат исламистичких терориста припада).

окршају са полицијом, и сам Анзоров је изгубио живот, а међу његовим последњим речима, остале су запамћене „Алах је највећи” (*Allahu Akbar*) (SkyNews, 2020). Наиме, прича је била потпуно извитоперена на друштвеним мрежама у односу на реалан ток ствари. Извесна девојчица, која је остала анонимна, а која похађа исту школу, је покренула онлајн кампању против професора Патија, рекавши да је он експлицитно на часу тражио од деце, која су исламске вероисповести, да напусте час (BBC, 2021). Убрзо након тога, њен отац је покренуо кампању против Патија на друштвеним мрежама на основу објава своје ћерке на њеним налозима. Он је јавно означио професора, као и школу у којој он предаје (The Straits Times, 2021). Тужилаштво је након убиства потврдило узрочно–последичну везу између тих објава и инцидента. У надолazeћем периоду, девојчица је признала да је износила лажи о професору. Будући да је она била суспендована са наставе неколико дана пре дотичног часа, никако није могла да тврди да је Пати тражио од ученика исламске вероисповести да напусте час, не би ли показао „слике наог Мухамеда“. Такође, она је рекла свом оцу да је суспендована, али због тога што се наводно није сложила с професором да прикаже „слике наог Мухамеда“. Тако се створио такозвани ефекат снежне грудве, који је стигао до Патијевог убице и коштао их обојицу живота, док је петогодишњи дечак остао без оца (Willsher, 2021).

У данима након свирепог напада, на *4chan*-у је осванула слика одрубљене главе Самјуела Патија, са различитим конотацијама и мишљењима. Са једне стране, постојала је минимална толеранција према Исламу и позивање Европе на вршење геноцида према комплетном исламском становништву, док су са друге људи правдали чин младог муслимана, говорећи да свако ко вређа Ислам, треба да има исту судбину. Можда је најконтроверзнија објава на сајту била уједно и чин омаловажавања Патија, односно вређање и унижавање његовог достојанства и након смрти, где је наглашавано да је заслужио такав третман, и да се људи надају да ће све више бити актуелних случајева тог типа.

3.3.Goreforum

Можда најконтроверзнији сајт који постоји на стандардном интернет претраживачу представља овај форум²⁶, који баш као што име налаже, садржи бруталне, огавне, масакрирајуће садржаје, чији посетиоци искључиво из тих разлога исти посећују²⁷. Ни за прегледање садржаја са овог сајта није неопходна регистрација.

Истражући сајт, оно што се примећује код регистрованих корисника, јесте да посећују сајт ради задовољства. У опису профила сваког регистрованог корисника се налазе статуси „Ја волим сакаћење“ (*I like gore*) и „Ја волим крв“ (*I like blood*). На почетној страници форума прво се види колона у којој су постављени најскорији снимци, затим следи колона у оквиру које се налазе различите категорије тема са одређеним садржајима²⁸, порно снимцима (који укључују и недобровољни сексуални однос, содомизам, некрофилију и сл.), док постоји и могућност контактирања администратора и комуникације са осталим члановима. Примећено је да се корисници распитују у вези са каналом комуникације путем којих желе анонимно да размењују садржај, без могућности праћења од стране полиције, те је у кутији са коментарима предложена већ формирана група на друштвеној мрежи Телеграм (*Telegram*)²⁹.

Конкретно садржај који се налази на форуму састоји се из слика и снимака, у којима су без цензуре приказана убиства, содомизам, зоофилија, злостављања, мучења, сакаћења, канибализам, медицински захвати који се врше без анестезије, порнографија, слике мртве деце итд. Да се због природе снимака који се тамо могу пронаћи, не би изазивала душевна узнемиреност, биће описан само један пример са ове странице, док ће линк до форума свакако бити остављен у списку прилога.

У питању је пропагандни видео Исламске државе, на коме се јасно виде убиства неистомишљеника од стране религијских фундаменталиста (*Punisher, 2020*). Конкретно овај

---

²⁶ <https://goreforum.com/>

²⁷ „Gore“ у дословном преводу са енглеског језика значи „крвав“, „масакрирајућ“, „крвопролиће“, „сакаћење“.

²⁸ „Gore“ слике и видео снимци, медицински захвати, самоповређивање, последице са обраћајних несрећа, бруталне туче, интоксикација дрогама и компилације различитих садржаја.

²⁹ У питању је онлајн апликација која се користи за размену порука. Слична је стандардним апликацијама попут Вацапа (*Whatsapp*) и Вибера (*Viber*), с тим што Телеграм омогућава размену тајних порука, које су шифроване, тако да је осигурана безбедност података који се размењују, без могућности да трећа страна има приступ тим подацима.

снимак, који је доступан на форуму, представља компилацију снимака бруталних убистава противника Исламске државе, који има за циљ да покаже границе до којих су припадници исте спремни да иду. Конкретно овај снимак на форуму тренутно броји 2.350 прегледа од датума постављања, што је био јануар 2020. године. На основу тога не може ништа конкретно да се закључи, али поново применом теорије вероватноће и варијације правила 1%, готово је сигурно да је од 90% оних који су само конзумирали садржај, један део је гледао снимак због личног задовољства, један део се потенцијално радикализовао, док је аутор снимка, односно онај који га је поделио, свакако допринео томе.

Занимљивост која се уочава истраживањем историје настанка странице је домен који власници користе. Наиме, уношењем линка форума на страницу „Вејбек машин“ (*Wayback Machine*)³⁰, увиђа се да страница користи домен који је генерисан 2007. године под сличним називом – *The Gore Forum*, али му је сврха била друкчија (сајт је био посвећен бившем потпредседнику САД, Ал Гору (*Al Gore*)). Исте године, форум је угашен, да би у периоду између 2015. и 2016. године, била забележена појачана активност, од стране појединих посетилаца, али је у том периоду домен припадао администратору, који је објављивао тривијалне вести доминантно у вези са познатим личностима. Гор форум какав је данас актуелан, први пут се архивира у августу 2020. године, али дубљим истраживањем чланова и увидом у налог администратора, може се закључити да је сајт активан од јануара, а можда и раније. До овог тренутка броји 1.751 члана, 2.443 треда и 3.727 порука и да свакодневно региструје нове чланове³¹. Поред регистрованих, садржаје на сајту конзумирају и нерегистровани посетиоци, што се може закључити на основу броја прегледа видео записа о убиствима Исламске државе, који превазилазе број регистрованих корисника форума.

С обзиром на велике друштвене платформе, чији се корисници мере у милијардама, попут Јутјуба, Фејсбука и других, свакако да није велика, али ни занемарљива бројка од скоро 1.800 регистрованих корисника на Гор форуму. Нико засигурно не може да зна шта раде посетиоци овог сајта испред својих рачунара, али постојање форума који отворено промовише насиље у мери у којој је то овде случај, не може а да не изазива забринутост. Такође, радње које су приказане на сликама и снимцима су кривична дела и у свакој сувереној држави су инкриминисана кривичним законодавствима. Често круже приче о

---

³⁰ Дигитална архива страница на интернету.

³¹ До јануара 2021. године.

оним мрачним деловима интернета, којима може да се приступи само коришћењем нетипичних претраживача, попут Тора (*Tor – The Onion Routing*), I2P (*Invisible Internet Project*), ДакДакГо (*DuckDuckGo*) и других. Интересантно је да ти мрачни делови интернета, познати као Дубоки интернет (*Deep web*) и Мрачни интернет (*Dark web*), као саставни део Дубоког интернета, заиста постоје. Процене говоре да заузимају између 90% и 94% комплетног интернета. Оно што је најпопуларније када се говори о тим мрачним кутковима је да је тамо развијена илегална трговина наркотицима и наоружањем, наручивање убистава, и такозвани снимци и слике убистава, без цензуре. Суштина свега овога је показати да нам очигледно није неопходан ни мрачан ни мрачнији део интернета, да бисмо доспели до оваквих садржаја, када потпуно несметано свакодневно обитавају ти гнусни садржаји испред наших екрана, удаљени само две речи од нас, а да нико на то не реагује. Стога се овде поставља питање не само легалности, већ и моралности, јер и ако се пође од претпоставке да је моралност субјективна категорија, опет постоји објективни консензус око тога које ствари су друштвено прихватљиве и на које не треба остати слеп, макар на интернету, где свако има право гласа.

4. Симбиотички однос друштвених мрежа и конфликтног потенцијала

Претходно објашњен конфликтни потенцијал, сагледан кроз призму теорије вероватноће, показује колико се конфликт лако подстакне, уколико постоји одговарајућ мотив који стоји иза њега. Данас је лакше него икад промовисати одређено мишљење путем друштвених мрежа, а нека од тих мишљења могу бити штетна у својој сржи, те позивати на различита деструктивна понашања.

С обзиром на владајућу политику слободе мишљења и изражавања путем друштвених мрежа, многи ставови и изјаве бивају толерисани, од отвореног вређања до претњи смрћу, тако да неретко корисници тих налога не бивају санкционисани. Оно што додатно отежава ситуацију и уноси немир је чињеница да је већина тих налога лажна, односно, иза њих не стоје особе својим именом и презименом.

Симбиотички однос друштвених мрежа и конфликтног потенцијала се може видети кроз сијасет примера, но најбоље је остати у оквирима актуелних, који поседују све елементе потребне да се објасни овај однос. Наиме, у тренутку писања рада, текао је процес привођења демонстраната испред Капитол Хила (*Capitol Hill*), који су претходно ушли у Конгрес, због незадовољства резултатима председничких избора, уз тврдње да су резултати намештени у корист Џозефа Бајдена (*Joseph Biden*). За демонстранте се тврди да су присталице тада још увек актуелног председника Доналда Трампа (*Donald Trump*), те да им је намера била да спрече процес преношења власти на Трамповог политичког противника. Нереди су резултовали чак и смрћу појединих присталица, као и једног полицијског службеника, а крајњи исход овога се овековечио трајним суспендовањем Твитер и Фејсбук налога актуелног председника Трампа, под изговором да је својим објавама кршио правила онлајн заједнице и да су исте представљале основ за распиривање сукоба (BBC, 2021).

Занимљиво је да ниједна Трампова објава није у себи садржала конфликтни потенцијал, односно нигде се са сигурношћу не може закључити да је Председник позивао на насилно упадање у Конгрес, нити да је распиривао мржњу. Управо су последње објаве на његовом Фејсбук налогу биле упућене демонстрантима да окончају насиље, те да поштују закон и припаднике полиције (Слика 4. и Слика 5.).

Слика 4. – Један од примера како Трамп позива грађане на смиривање и поштовање закона (преузето са <https://www.facebook.com/153080620724/posts/10166091482665725/>).

Слика 5. – Још један пример како Трамп позива на поштовање припадника закона (преузето са <https://www.facebook.com/153080620724/posts/10166091207755725/>).

Оно што се са сигурношћу може рећи је да је Трамп објављивао како је победио на изборима и да су резултати о Бајденовој победи лажирани, као и да постоји могућност да ће Конгрес променити изборне резултате, што је резултовало суспензијом његовог налога на Твитеру на 12 сати. Након тога, Трамп је на Твитеру, између осталог, објавио како исти не дозвољава слободу говора, већ служи ради промоције ставова екстремних левичара, а да им је намера овим потезом била да га ућуткају. Ова објава је резултовала трајним уклањањем Трамповог налога на овој платформи. Овај потез Твитер правда изјавом како је Трамп подстицао насиље. Након овог инцидента, бројне друштвене мреже покрећу процес уклањања свега што има икакве везе са Доналдом Трампом, од тредова на форуму Редит (*Reddit*), платформе Твич (*Twitch*), Шопифај (*Shopify*) који је платформа за онлајн куповину, ТикТок, Снепчет, Фејсбук, Парлор (*Parlor*)³², и бројне друге.

Описивање процеса суспендовања Трапових налога на друштвеним мрежама је од изузетне важности, зато што се на тај начин увиђа недоследност тих друштвених мрежа кроз сијасет примера. Тако нпр. Камали Харис (*Kamala Harris*), потпредседници САД, Твитер дозвољава добровољно скупљање средстава за људе који се налазе у затвору, а који су на одслужењу казне за стварање нереда током демонстрација поводом Флојдове смрти; Твитер такође континуирано дозвољава претње смрћу корисницима који заступају десничарску идеологију, међу којима је и политички коментатор Бен Шапиро (*Ben Shapiro*). Не реагује на твитове иранске владе, која отворено позива на геноцид над Јеврејима у Израелу, или на твитове кинеске владе која се хвали применом присилне стерилизације

³² Друштвена мрежа на којој корисници могу да деле садржај и међусобно комуницирају, а већински окупља конзервативце.

жена у регији Синкјанг. Јасно се увиђа двоструки стандард и дисконтинуитет у погледу доследности (Shapiro, 2020).

О овим дешавањима се такође огласио и руски опозициони политичар, Алексеј Навалњи, који је изјавио како је забрана Трамповог налога на Твитеру неприхватљив чин цензуре, поготово зато што Твитер заједница није суспендовала налоге људи који су порицали постојање коронавируса (што је коштало живота хиљаде људи), нису реаговали на свакодневне претње смрћу руском политичару, а да су нашли за сходно да својом селективношћу таргетирају човека, који ниједном објавом није подстицао на насиље како се тврди. У крајњем случају, Трамп је за своје неодговорне објаве (које нису подривале насиље) платио цену тиме што није поново изабран за председничку функцију (Радоњић, 2021).

Сад уколико би се осврнуло на протесте који су били подстакнути Флојдовом смрћу, а који су били пристрасно медијски испраћени, може се приметити двоструки стандард. Претходно је споменуто како је независни судски вештак кога је унајмила Флојдова породица изјавио да би он највероватније умро од интоксикације опојним дрогама, те да је прекомерна употреба силе полицијског службеника у одређеној мери допринела његовој смрти, али не пресудно. Ово свакако не оправдава Дерека Шовина који му је клечао на врату чак и када се Флојд жалио да не може да дише. Међутим, медији, као и бројни налози познатих личности на друштвеним мрежама, окарактерисали су случај као расни и подстакли протесте екстремистичких струја широм Америке, који су резултовали далеко бруталнијим исходом од оних који су се десили у Капитол Хилу. Такође, да је Трамп расиста, бели супремата (*white supremacist*) или неко ко подстиче насиље и тлачи свој народ (како га карактеришу поједини медији и друштвене платформе), свакако да не би раније ове године дозволио да се у оквиру једне федералне јединице у сувереној држави формира аутономна област од стране већ споменуте екстремистичке групе „Црни животи су битни“ у Капитол Хилу (*Capitol Hill Autonomous Zone*) (Silva & Moscella, 2020).

Овим се итекако указује на то да су власници Биг Тек (*Big Tech*)³³ компанија пристрасни у погледу идеологије коју подржавају, те да су слобода говора и мишљења заправо врло ограничене и селективне категорије. С једне стране се насиље над америчким

---

³³ Доминантне светске компаније у домену информационих технологија. У питању је између осталог и Фејсбук.

становништвом од стране АНТИФА-е и „Црни животи су битни“ охрабрује на друштвеним мрежама, под изговором да у држави треба да се искорени институционализовани расизам, док са друге стране, грађани који желе пребројавање гласова у државама за које се тврди да су лажно објавиле резултате, бивају окарактерисани као државни непријатељи³⁴. Оно што се такође континуирано наглашава путем медија је да су испред Капитол Хила протестовале Трампове присталице, алудирајући на то да их је он лично позивао на насилан протест, што даље ствара негативну и лажну слику о чињеницама, јер као што је наведено у претходном тексту, Трамп ни у једном тренутку није директно ни индиректно позивао на спровођење било каквог насиља нити демонстрација.

Можда се и најрепрезентативнији пример и суштина комплетног рада могу сагледати у примеру који се десио пре пуних пет година у америчкој савезној држави Тексас. На Фејсбуку су објављена два, наизглед, потпуно неповезана догађаја, заказана за исти дан у исто време – један који би окупио анти-исламисте, и други, који окупља либералне присталице, који подржавају припаднике исламске вероисповести. И то и једне и друге испред џамије у Хјустону. Ни једни ни други нису знали да ће ови други бити присутни. Присталице и једних и других су се окупили на договореном месту. Убрзо након су почели да међусобно размењују увреде, уз опасност да то прерасте у озбиљнији инцидент. На сву срећу, до опаснијег сценарија није дошло. Каснијом анализом догађаја и истрагом од стране стручњака из одељења за високотехнолошки криминал, утврђено је да су догађаји организовани чак из Русије. Претпоставља се да је ова провокација имала за циљ да несугласице фундаментално супротстављених страна ексалирају у нешто опасније (The New York Times, 2018). Свакако, ово је један од идеалних примера како друштвене мреже утичу на то да се конфликт распламса.

Још један, помало застрашујућ пример се махнито ширио ЈуТјубом пре шест година. Овде се мисли на видео записе припадника Исламске државе који у клипу у трајању од неколико минута, прете нападањем земљама Балкана. Циљ је потпуна исламизација свих балканских држава, почев од Србије, потом Хрватске, Црне Горе, Босне и Херцеговине,

---

³⁴ Поређења ради, током протеста поводом Флојдове смрти, погинуло је преко 19 људи, ухапшено преко 14.000 (Olson, 2020), а учињена материјална штета износи 500 милиона долара у савезној држави Минеаполис, док на нивоу САД, штета износи 1–2 милијарде америчких долара (Kingson, 2020; Meitrodt, 2020). Са друге стране, у нередима на Капитол Хилу, погинуло је петоро људи, ухапшено преко 80 демонстраната, а материјална штета није забележена (Levenson et al., 2021; Perez et al., 2021).

Албаније, Косова*³⁵ и Македоније. Своје планове освајања су опевали у рими, што се чује дуж снимка, а на њему се налази мапа Западног Балкана, која постепено прелази у боју заставе Исламске државе. Видео је иницијално објављен на ЈуТјуб каналу „Пут калифата“, који је недавно угашен, а на коме се налазе записи на тему радикалног ислама, у којима се величају борбе и борци Исламске државе (Кевас, 2015).

Имајући у виду да Фејсбук и Твитер, као друштвене платформе које у многоне представљају један облик јавне сфере, имају одређена правила понашања која намећу корисницима, било би коректно да и они као компаније поштују правила која су саме прописале. У том смислу ове компаније не би требало да имају право да по сопственом нахођењу цензуришу садржај или без чврстих доказа суспендују налоге на друштвеним мрежама (Ferguson, 2020). Највећи проблем овде јесте селективност у поступку, као што је раније и споменуто. Међутим, оно што се јавља као круна проблема јесте жеља да нешто постоји или не постоји. Наиме, посматрајући Трампове спорне твитове, због којих му је налог суспендован, може се видети један врло подмукао модел понашања – учитавање ствари које не постоје. Раније је речено да ниједан Трампов твит није позивао на насиље (ни директно, ни индиректно), штавише твитови су били, као што је приказано, усмерени у потпуно другом правцу. Ипак, спорни твитови на које се Твитер позива, били су на тој платформи више од недељу дана, пре него што је донета ретроактивна одлука да ти твитови подстичу на насиље, те да комплетан налог Доналда Трампа треба трајно суспендовати јер кроз те твитове подстиче на насиље. Управо ту лежи тај крунски проблем учитавања непостојећих намера, све чешће присутан, не само на друштвеним мрежама већ и иначе у друштву. Са друге стране се врло транспарентно шире тенденције исламских фундаменталиста, које се са друштвених мрежа уклоне тек, рекло би се, пуком случајношћу, након неколико година. Управо тај проблем представља један од веома значајних елемената конфликтног потенцијала, а исти се муњевитом брзином шири друштвеним мрежама.

---

³⁵ У складу са међународним документима (поготово званични документи Европске уније), поред назива Косово, када се односи на контекст „Република Косово“ као држава, стоји астериск, који потврђује статусну неутралност у складу са временом писања рада.

Закључак

Као што је у раду приказано, друштвени сукоби представљају један вишеслојан феномен који као нека зла сенка прате човека од првих времена његовог постанка. Као и сваки феномен који човек искушава, и овај изискује неку врсту објашњења и концептуализације које би помогле разумевању узрока, повода, токова и решавања друштвених сукоба. У том смислу, ставови у погледу одређења друштвених сукоба и свих наведених елемената, подељени су у епохе које се поклапају са генералним епохама развоја цивилизације. Од антике, преко средњег и новог века, па све до модерног доба, ова објашњења су се употпуњавала, допуњавала или потпуно мимоилазила. Улазак човечанства у постмодерни свет смрскао је све до тада прихваћене концепције и навео истраживаче да у складу са новонасталим околностима створе потпуно нове парадигме, помоћу којих би објаснили генезу, ток и разрешавање друштвених сукоба. Један од најзначајнијих концепата, који је у директној вези са сукобима, јесте конфликтни потенцијал. Исти је могуће објаснити на различите начине. Међутим, можда најадекватнији начин за његово објашњавање лежи у коришћењу математичке теорије вероватноће, уз суплементацију других теорија из економије и других наука. Суштина конфликтног потенцијала лежи у широкој лепези фактора који доприносе засађивању конфликтног семена, доливању уља на ватру и, на крају, коришћењу насталог сукоба за поспешивање сопствених интереса.

Са својим зачецима у модерном, а пуним замахом у постмодерном добу, јавља се један нови коценпт који од последње деценије двадесетог века, убрзано добија на значају те почиње да обликује свет. Ради се о развоју концепта сајбер простора и његовог најистакнутијег дела – интернета. Сајбер простор са собом је донео сијасет предности човечанству, али је уједно и донео сијасет претњи и нову сферу за одвијање сукоба. Пета борбена сфера, како га често називају, је врло комплексна твар сачињена од физичких и виртуелних делова који представљају један целовит систем, без којег човечанство данас наизглед не би могло функционисати. Као веома значајан део најистакнутијег аспекта сајбер простора, јављају се друштвене мреже. Оне омогућавају наизглед моментално умрежавање са било којом особом на планети. Наизглед, преко ноћи, постало је могуће кроз неколико кликова поделити садржај, мишљења, осећања и дешавања са особом удаљеном неколико хиљада километара и то муњевитом брзином. Овај облик умрежавања допринео

је усложњавању идеје о конфликтном потенцијалу, што самим тим доводи и до значајног усложњавања друштвених сукоба у целости. То значи да сукоб може да се развије између људи који се никада нису, нити би се у свакодневним околностима сусрели, али због заговарања одређених ставова, спремни су да предузму крајње мере. Аналитички посматрано, уочава се међузависност друштвених мрежа и конфликтног потенцијала. Превасходно је то случај зато што су друштвене мреже, ако се посматрају кроз призму Фукоове хетеротопије, као паралелни универзум, један засебан свет у коме се живот несметано и постојано одвија. Штавише, та виртуелна димензија поседује већу динамику у оквиру својих граница, јер као што и у реалном свету постоји ризик од испољавања конфликта, тако постоји и у сајбер простору, путем друштвених мрежа.

Потенција те повезаност конфликтног потенцијала и друштвених мрежа, најбоље се уочава посматрајући катализаторни ефекат друштвених мрежа у погледу јавне реакције. Ту значајну улогу играју конвенционалне мреже попут Фејсбука, Твитера и других, али и неконвенционалне друштвене мреже, попут различитих форума и сајтова који не подлежу било каквој врсти ограничавајуће политике по питању садржаја који се пласира. Тако сајтови попут *4chan*-а могу служити, не само као катализатор јавне реакције, већ и као катализатор сукоба. То се показало при инциденту у Крајстчерчу, али и у случају Семјуела Патија. Други, мало опскурнији, попут *Goreforum*-а, пак служе као једно од последњих уточишта за пропагирање исламистичких идеја. Управо то је можда и највећи изазов када се говори о конфликтном потенцијалу и друштвеним мрежама. Друштвене мреже доприносе продубљавању друштвених сукоба и интензивирању затегнутих односа између људи, што резултује било којим сценаријом, од увреда на рачун физичког изгледа, до отворених претњи смрћу или позивању на геноцид једне етничке групе. Овакав сценарио се додатно усложњава немогућношћу да се проникне у ум сваког човека да би се сазнала размера озбиљности његове изјаве.

Са друге стране, с обзиром на брзину којом се информације шире путем друштвених мрежа, немогуће је спречити утицај туђих ставова на људе, поготово ако они у нешто желе да верују. Зато је поражавајуће сведочити неодговорним изјавама доктора који тврде како се у вакцинама налазе чипови којима ће да нас контролишу и како коронавирус не постоји, јер се тако вређа и унижава, не само мукотрпан рад научника који су радили на открићу вакцине, већ и лекара који су дали животе за време ове пандемије. Наравно да слобода

говора треба да постоји, али ако већ постоји, она не може да се примењује селективно, као што је претходно приказано. Стога би најприкладније било закључити рад реченицом политичког коментатора, Бен Шапира: „*Чињенице није брига за Ваше емоције.*“

Идеално би било када би се човечанство, барем покушало, позиционирати како у виртуелном, тако и у реалном свету спрам те реченице. Иако је тачно да је све вероватно и ништа не мора да буде, не би требало полазити од идеје да неко свевидеће око бди над нама, а да неки људи у црном седе у мрачној соби и одлучују о судбини света, док ми немамо право да се мешамо. Овакве, и друге идеје о светским заверама, нетрпељивост и мржња, комбиновани са „правом“ да се увредимо на све са чиме се не слажемо, уз значајно посредство друштвених мрежа, неумитно води стварању сукоба. Ти сукоби могу бити изазвани најапсурднијим стварима, попут увреде или учитане увреде на друштвеној мрежи, преко добро пласиране лажне вести, па све до отвореног позивања на истребљење. Оно што је застрашујуће у свему томе, а чиме се и овај рад завршава, јесте мисао да се будући сукоби ипак неће водити око хране и питке воде, већ изгледа да ће се водити око твитова.

Литература

1. 4chan. (2021). Преузето 10. јануара 2021. године са <https://www.4chan.org/advertise>
2. ABC/Reuters. (2019). Jacinda Ardern's office received manifesto from Christchurch shooter minutes before attack. *ABC News*. Преузето 10. јануара 2021. године са <https://www.abc.net.au/news/2019-03-17/jacinda-ardern-christchurch-shooter-manifesto-email/10909874>
3. AcqNotes. (2014). Information Technology Cyberspace. Преузето 05. јануара 2021. године са <https://acqnotes.com/acqnote/careerfields/cyberspace>
4. Arthur, C. (2006). What is the 1% rule?. *The Guardian*. Преузето 05. јануара 2021. године са <https://www.theguardian.com/technology/2006/jul/20/guardianweeklytechnologysession2>
5. BBC. (2021). Samuel Paty: French schoolgirl admits lying about murdered teacher. Преузето 6. јуна 2021. године са <https://www.bbc.com/news/world-europe-56325254>
6. BBC. Američki izbori: Tviter trajno suspendovao Trampov nalog, demokrate spremne da pokrenu proces opoziva predsednika. Преузето 09. јануара 2021. године са <https://www.bbc.com/serbian/lat/svet-55567040>
7. Венаčić, А. (2020). Kirurške i platnene maske nisu opasne za zdravlje. *Faktograf*. Преузето 04. јануара 2021. године са https://faktograf.hr/2020/06/29/kirurske-i-platnene-maske-nisu-opasne-za-zdravlje/?fbclid=IwAR1H9WKy2q4prkRRT4ZezRn0wZlAR_MzRFtwVqTbxcrCEd1lG4ojGWyfjUE
8. Blank, G. & Reisdorf, G. (2012). The Participatory Web. *Information Communication and Society*, 15(4), 537–554.
9. Brennen, J. S., Simon, F., Howard, P. N. & Nielsen, R. K. (2020). *Types, sources, and claims of COVID-19 misinformation*. Factsheet April 2020. Oxford: Reuters Institute. Преузето 04. јануара 2021. године са http://www.primaonline.it/wp-content/uploads/2020/04/COVID-19_reuters.pdf
10. Clement, J. (2020). Most popular social networks worldwide as of October 2020, ranked by number of active users. *Statista*. Преузето 05. јануара 2021. године са <https://www.statista.com/statistics/272014/global-social-networks-ranked-by-number-of-users/>

11. Clement, J. (2020). Number of global social network users 2017-2025. *Statista*. Преузето 30. децембра 2021. године са <https://www.statista.com/statistics/278414/number-of-worldwide-social-network-users/>
12. Coalson, R. (2019). Christchurch Attacks: Suspect Took Inspiration From Former Yugoslavia's Ethnically Fueled Wars. *Radio Free Europe*. Преузето 10. јануара 2021. године са <https://www.rferl.org/a/christchurch-attacks-yugoslavia-tarrant-inspiration-suspect-new-zealand/29823655.html>
13. Ellison, N. (2007). Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship. *Journal of Computer-Mediated Communication*. 13 (1), 210–230.
14. Ferguson, N. (2020). If Google, FB, Twitter are 'public spheres', they cannot censor content too. *Business Standard*. Преузето 10. јануара 2021. године са https://www.business-standard.com/article/technology/tech-biggies-facebook-twitter-google-can-t-be-good-censors-of-politics-120101900377_1.html
15. Foster, T. Is YouTube considered a social media site?. *Foster Web Marketing*. Преузето 05. јануара, 2021. године са <https://www.fosterwebmarketing.com/faqs/is-youtube-considered-a-social-media-site-.cfm>
16. Foucault, M. (1971). *The Order of Things*. New York: Vintage Books.
17. Gilsinan, K. (2019). How White-Supremacist Violence Echoes Other Forms of Terrorism. *The Atlantic*. Преузето 10. јануара 2021. године са <https://www.theatlantic.com/international/archive/2019/03/violence-new-zealand-echoes-past-terrorist-patterns/585043/>
18. Hill, E., Tiefenthaler, A., Triebert, C., Jordan, D., Willis H., & Stein, R. (2020). How George Floyd Was Killed in Police Custody. *The New York Times*. Преузето 28. новембра 2020. године са <https://www.nytimes.com/2020/05/31/us/george-floyd-investigation.html>
19. Kaplan, A. M. & Haenlein, M. (2010). Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media. *Business horizons*, 53(1), 59–68.
20. Keeley, L. H. (2001). *War before civilization: the myth of the peaceful savage*. New York: Oxford University Press.
21. Кевас, S. (2015). *Video islamisti*. ATV. Преузето 6. јуна 2021. године са <https://youtu.be/drQCwR94vdI>

22. Kingson, J. A. (2020). Exclusive: \$1 billion-plus riot damage is most expensive in insurance history. *Axios*. Преузето 10. јануара 2021. године са <https://www.axios.com/riots-cost-property-damage-276c9bcc-a455-4067-b06a-66f9db4cea9c.html>
23. Lee, J. (2020). Background Check: Investigating George Floyd's Criminal Record. *Snopes*. Преузето 6. јуна 2021. године са <https://www.snopes.com/news/2020/06/12/george-floyd-criminal-record/>
24. Levenson, E., Vera, A. & Kallingal, M. (2021). What we know about the 5 deaths in the pro-Trump mob that stormed the Capitol. *CNN*. Преузето 10. јануара 2021. године са <https://edition.cnn.com/2021/01/07/us/capitol-mob-deaths/index.html>
25. Lexico. (2015). *cyberspace*. Преузето 27. новембра 2020. године са <https://www.lexico.com/en/definition/cyberspace>
26. McEvoy, J. (2021). Derek Chauvin Defense Shows Video Clip To Suggest Officer Knelt On George Floyd's Shoulder—Not His Neck. *Forbes*. Преузето 6. јуна 2021. године са <https://www.forbes.com/sites/jemimamcevoy/2021/04/05/derek-chauvin-defense-shows-video-clip-to-suggest-officer-knelt-on-george-floyds-shoulder-not-his-neck/?sh=55caefeb6414>
27. Meitrodt, J. (2020). For riot-damaged Twin Cities businesses, rebuilding begins with donations, pressure on government. *StarTribune*. Преузето 10. јануара 2021. године са <https://www.startribune.com/twin-cities-rebuilding-begins-with-donations-pressure-on-government/571075592/>
28. Nikolov, D., Oliveira, D. F., Flammini, A. & Menczer, F. (2015). Measuring online social bubbles. *PeerJ computer science*, 1, e38.
29. Olson, E. (2020). Antifa, Boogaloo boys, white nationalists: Which extremists showed up to the US Black Lives Matter protests?. *ABC News*. Преузето 10. јануара 2021. године са <https://www.abc.net.au/news/2020-06-28/antifa-boogaloo-extremists-at-us-floyd-protests/12388260>
30. Park, B. (2020). George Floyd's death was 'murder' and the accused officer 'knew what he was doing,' Minneapolis police chief says. *CNN*. Преузето 28. новембра 2020. године са <https://edition.cnn.com/2020/06/24/us/minneapolis-police-chief-comment-george-floyd-trnd/index.html>

31. Perez, E., Herb, J., Polantz, K., Scannell, K. & Carrega, C. (2021). Prosecutors 'looking at all actors,' including Trump, as charges are filed against Capitol rioters. *CNN*. Преузето 10. јануара 2021. године са <https://edition.cnn.com/2021/01/07/politics/law-enforcement-capitol-riot/index.html>
32. Perry, N. (2020). Report finds lapses ahead of New Zealand mosque attack. *AP*. Преузето 10. јануара 2021. године са <https://apnews.com/article/intelligence-agencies-shootings-brenton-tarrant-new-zealand-new-zealand-mosque-attacks-d8217fa30fe4eeba45fb001b77857385>
33. Punisher. (2020). *Compilation made in ISIS*. Goreforum. Преузето 10. јануара 2021. године са <https://goreforum.com/media/compilation-made-in-isis.70/>
34. Sanders, R. (1987). The Pareto principle: its use and abuse. *Journal of Services Marketing*, 1(2), 37–40.
35. Sebastian, L. (2018). *The History of Social Media*. Techquickie. Преузето 03. јануара 2021. године са <https://www.youtube.com/watch?v=cw0jRD7mn1k>
36. Shapiro, B. (2021). *Derek Chauvin Trial: Shapiro Breaks Down The Latest Evidence*. Ben Shapiro. Преузето 6. јуна 2021. године са <https://www.youtube.com/watch?v=KCZ7obfSqBw>
37. Shapiro, B. (2021). *Welcome To The Purge Ep. 1170*. Ben Shapiro. Преузето 12. јануара 2021. године са https://www.youtube.com/watch?v=PHR__AwABCc&list=PLX_rhFRR1AG58_4z9KWPUYrnTM6QZDJrT
38. Silva, D. & Moschella, M. (2020). Seattle protesters set up 'autonomous zone' after police evacuate precinct. *NBC News*. Преузето 10. јануара 2021. године са <https://www.nbcnews.com/news/us-news/seattle-protesters-set-autonomous-zone-after-police-evacuate-precinct-n1230151>
39. SkyNews. (2020). France terror attack: Teacher decapitated in Paris suburb named as Samuel Paty. Преузето 10. јануара 2021. године са <https://news.sky.com/story/france-terror-attack-47-year-old-decapitated-in-paris-suburb-named-as-teacher-samuel-paty-12105885>
40. The Associated Press. (2021). Live Updates: Trial Over George Floyd's Killing. Преузето 6. јун 2021. године са <https://www.npr.org/sections/trial-over-killing-of-george-floyd/>

41. The New York Times. (2018). Operation InfeKtion: How Russia Perfected the Art of War | NYT Opinion. Преузето 6. јуна 2021. године са https://www.youtube.com/watch?v=tR_6dibpDfo
42. The Straits Times. (2020). Beheaded French teacher was target of angry social media campaign. Преузето 8. јуна 2021. године са <https://www.straitstimes.com/world/europe/beheaded-french-teacher-was-target-of-angry-social-media-campaign>
43. Williamson, L. (2020). France teacher attack: Suspect 'asked pupils to point Samuel Paty out'. *BBC*. Преузето 10. јануара 2021. године са <https://www.bbc.com/news/world-europe-54581827>
44. Willsher, K. (2020a). Macron speaks of 'existential' fight against terrorism after teacher killed in France. *The Guardian*. Преузето 10. јануара 2021. године са <https://www.theguardian.com/world/2020/oct/16/french-police-shoot-man-dead-after-knife-attack-near-paris-school>
45. Willsher, K. (2020b). Teacher decapitated in Paris named as Samuel Paty, 47. *The Guardian*. Преузето 10. јануара 2021. године са <https://www.theguardian.com/world/2020/oct/17/teacher-decapitated-in-paris-named-as-samuel-paty-47>
46. Willsher, K. (2021). Samuel Paty murder: how a teenager's lie sparked a tragic chain of events. *The Guardian*. Преузето 6. јуна 2021. године са <https://www.theguardian.com/world/2021/mar/08/samuel-paty-how-a-teenagers-lie-sparked-a-tragic-chain-of-events>
47. Драгишић, З. и Радовић, К. (2014). *Безбедносни менаџмент*. Београд: Факултет безбедности.
48. Здравковић, Н. (2020). Посланик у парламенту тестирао кока-колу на корону: Резултат позитиван. *Телеграф*. Преузето 04. јануара 2021. године са <https://www.telegraf.rs/vesti/svet/3274948-poslanik-u-parlamentu-testirao-koka-kolu-na-koronu-rezultat-pozitivan?fbclid=IwAR3IuDFVC6JA15k26D7E5UiG7zkXV1erIh-eJ9eEixk9KDm568cGJQMsTp0>
49. Кешетовић, Ж. (2008). *Кризни менаџмент*. Београд: Факултет безбедности

50. Милашиновић, Р., Милашиновић, С. и Путник, Н. (2012). *Теорије конфликта*. Београд: Факултет безбедности.
51. Путник, Н. (2009). *Сајбер простор и безбедносни изазови*. Београд: Факултет безбедности.
52. Радоњић, М. (2021). Наваљни: Забрана Трамповог налога неприхватљив чин цензуре. *Nova S*. Преузето 10. јануара 2021. године са <https://nova.rs/region/navaljnj-zabrana-tramprovog-naloga-neprihvatljiv-cin-cenzure/>
53. Роквић, В. (2017). *Системи одбране*. Београд: Факултет безбедности.
54. Стајић, Љ. (2015). *Основи система безбедности*. Нови Сад: Правни факултет.
55. Стојадиновић, П. (2014). *50 Логичких грешака за које треба да знате*. Смедерево: Хеликс.
56. Танчић, Т. (2020). Кока-кола није позитивна на ПЦР тесту за корону. *Истиномер*. Преузето 04. јануара 2021. године са <https://www.istinomer.rs/facebook-provere/coca-cola-nije-pozitivna-na-pcr-testu-za-koronu/?fbclid=IwAR0vuENdFy9fjSzkjP9zFibaQrMdnLqhuWwdQC6ID1sieIov6MeHAxbVwIE>
57. Цигурски, О. (2002). *Информатика*. Београд: Факултет цивилне одбране.
58. Шушњић, Ђ. (1973). *Критика социолошке методе*. Ниш: Градина.

Прилози

- Слика 1. – Пример ширења дезинформација о ХПВ вакцини (преузето са https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=3522041957805991&id=100000006651920).... 20
- Слика 2. – Пример ширења дезинформација о ношењу маски (преузето са https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=3432403350103186&id=100000006651920).... 20
- Слика 3. – Пример ширења лажне вести о штетности ношења хируршких маски (преузето са [https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=2664079183871745&id=100008090673\)241&sfns_n=mo](https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=2664079183871745&id=100008090673)241&sfns_n=mo))..... 21
- Слика 4. – Један од примера како Трамп позива грађане на смиривање и поштовање закона (преузето са <https://www.facebook.com/153080620724/posts/10166091482665725/>)..... 31
- Слика 5. – Још један пример како Трамп позива на поштовање припадника закона (преузето са <https://www.facebook.com/153080620724/posts/10166091207755725/>)..... 31

Златановић, Д. П. (2020). *Скупштина – ово се крије од народа: Докторка Костић открила праву истину о вирусу*. СРБИН.инфо. Преузето 04. јануара 2021. године са <https://www.youtube.com/watch?v=8LtEAjXKv5U>